

Кришевич Ольга Володимирівна,
професор кафедри кримінального права
Національної академії внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, професор;
Задніченко Олександр Сергійович,
курсант Національної академії
внутрішніх справ

САМОВІЛЬНЕ ЗАЛИШЕННЯ ЧАСТИНИ: ПРИЧИНИ Й КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

За офіційними даними тільки у вересні 2025 року в Україні зафіксовано понад 20 тисяч випадків самовільного залишення частини (СЗЧ), а з початку року близько 160 тисяч військових самовільно покинули місце служби, однак реальні масштаби можуть бути набагато більшими.

У військових частинах щоранку відбувається шиккування, і, якщо військовослужбовець не з'явився або не вийшов на зв'язок, його не відпускали на законних підставах, не затримувався на бойовому завданні, тоді після трьох діб з моменту зникнення командир частини готує рапорт вищому керівництву та до Військової служби правопорядку про те, що військовослужбовець самовільно залишив частину. Після цього вище командування дозволяє командир частини вивести військового-порушника поза штатом, тобто командир перестає нести за нього відповідальність. З моменту отримання рапорту військова служба правопорядку (ВСП) вносить повідомлення до Єдиного реєстру досудових розслідувань за статтею самовільне залишення частини (стаття 407 Кримінального кодексу). Потім ВСП сповіщає СБУ (Службу безпеки України), ДБР (Державне бюро розслідувань) та інші правоохоронні органи про те, що скоєно кримінальне правопорушення, оголошується розшук СЗЧ.

Існують дві основні форми СЗЧ: самовільне залишення військової частини або місця служби; нез'явлення до служби вчасно після відпустки, лікування або відрадження. Причини СЗЧ можуть бути різними: від виснаження та поганого забезпечення, проблеми зі здоров'ям, сімейні трагедії, фізична неможливість надалі проходити військову службу, відсутність дисципліни, невиконання обов'язків військовослужбовцем, страх, некомпетентності командирів, організаційні недоліки (брак ротації та невизначеність термінів служби), знущання в частині, конфліктні ситуації та свавілля командування. Незалежно від мотивів вчинення правопорушення відповідальність настає однаково – кримінальна. Стаття 407 КК України передбачає відповідальність незалежно від того, на який строк військовий покинув частину, а покарання за СЗЧ, згідно ст. 407 КК передбачає покарання від 5 до 7 років позбавлення волі, але строк може бути і меншим.

Під час розгляду справ про СЗЧ суд має право враховувати обставини, що пом'якшують покарання (стаття 66 Кримінального

кодексу України), але які не є гарантом автоматичного звільнення від кримінальної відповідальності, хоча можуть суттєво вплинути на розмір покарання або допомогти виправдати дії військовослужбовця. Серед них: важкий стан здоров'я: ронічні хвороби, що загострилися через службу; тяжкі поранення або контузії, які вплинули на здатність усвідомлювати свої дії; психологічні розлади – посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), депресія, нервові зриви; серйозні сімейні обставини: смерть або критичний стан близьких (дружини, дітей, батьків); тяжка хвороба родича, що вимагає постійного догляду; малолітні діти, які залишилися без іншого годувальника; надзвичайні ситуації: втрата зв'язку з частиною під час боїв; неможливість повернення через транспортні обмеження чи оточення; утримання силою або загроза життя.

Порядок проходження військової служби зобов'язує військовослужбовців безперервно перебувати у місцях служби та сумлінно виконувати накази та розпорядження. Самовільне залишення частини (СЗЧ) полягає у тому, що офіцер або рядовий, військовослужбовець у службовий час залишає територію військової частини або місце служби, не одержавши дозволу відповідного начальника. Під військовою частиною слід розуміти територію у межах казарменого, табірнього, похідного чи бойового розташування частини. Місцем служби військовослужбовця, як правило, є військова частина, в якій він проходить службу, і тому поняття військової частини і місця служби звичайно збігаються. Якщо вони не збігаються, то під місцем служби слід розуміти всяке інше місце, де військовослужбовець повинен протягом деякого часу виконувати військові обов'язки або перебувати відповідно до наказу або дозволу командира (начальника). Ними вважаються, наприклад, місця виконання службових завдань або господарських робіт поза розташуванням частини, проведення навчальних занять або культурно-масових заходів, пересування у складі ком анди – ешелон, поїзд, колона тощо. Маршрут руху та місце перебування у відрядженні мають бути вказані у посвідченні на відрядження.

Необхідно зазначити, що все залежить від обставин, за яких було скоєно злочин, і від того, які наслідки спричинило це кримінальне правопорушення. Для складу злочину, передбаченого ст.407 КК, необхідно, щоб залишення військової частини або місця служби мало самовільний характер, тобто було вчинене без дозволу начальника. Залишення частини не є самовільним, якщо воно мало місце з дозволу начальника, який не мав права надавати такий дозвіл. Початком злочину вважається момент фактичного самовільного залишення військової частини або місця служби, нез'явлення на службу, а кінцем - день повернення в частину або затримання поза межами частини. Тобто, якщо військовий знаходиться у СЗЧ понад три доби, то за фактом скоєння правопорушення правоохоронні органи вносять відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ЄРДР). Факт внесення відомостей до ЄРДР є належною підставою, щоб надалі командування

військової частини: виключило військовослужбовця зі списку особового складу в/ч; звільнило його з посади; призупинило виплату грошового забезпечення; призупинило здійснення продовольчого, речового та інших видів забезпечення. Військовослужбовцям, які вчинили СЗЧ призупиняється військова служба, нарахування грошового забезпечення, а строк перебування в СЗЧ не враховується в стаж проходження служби. Час призупинення військової служби військовослужбовцям не зараховується до строку військової служби, вислуги у військовому званні та до вислуги років для виплати надбавки за вислугу років і призначення пенсії, крім того, самовільне залишення військової частини або місця служби може мати наслідки для майбутньої кар'єри військовослужбовця. У разі звільнення з військової служби через СЗЧ або місця служби військовослужбовець може бути позбавлений права на військову службу у майбутньому, втрата пільг та соціальних гарантій – позбавлення військових виплат (надбавки, компенсації, одноразові виплати), втрата статусу учасника бойових дій (УБД), втрата права на військову пенсію (у разі засудження та звільнення з позбавленням військового звання), а також мати обмеження з працевлаштуванням у деяких сферах діяльності, втрата можливість отримати певні посади на державній службі та бути обмеженим у виборі професії (через наявність судимості). Але є ще і наслідки для родин військовослужбовців: фінансові проблеми – втрата основного джерела доходу (якщо військовий утримує сім'ю), втрата пільг на комунальні послуги та права на соціальну допомогу; юридичне переслідування – родичі військових можуть піддаватися перевіркам і тиску з боку правоохоронних органів (особливо якщо є підозра, що вони допомагали в ухиленні від служби); проблеми з оточенням – осуд з боку колег, знайомих, інших сімей військових, а також психологічний тиск на дітей у школі. У випадку, коли родичі військовослужбовця свідомо допомагали йому приховувати факт самовільного залишення частини, вони також можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності. Члени родини військового можуть бути покарані, якщо вони допомагали йому переховуватися, надавали фінансову допомогу, вводили в оману слідство, підробляли документи та допомагали втекти за кордон, але якщо родичі просто знали про СЗЧ, але допомоги у втечі не надавали, жодної відповідальності вони не несуть.

Якщо військовослужбовець скоїв такі самі діяння, але з метою ухилитися від військової служби, тоді йтиметься про інший склад злочину – дезертирство. Відмінність дезертирства від СЗЧ полягає в меті вчинення злочину: у випадку дезертирства людина має намір ухилитися від військової служби не тимчасово, протягом певного проміжку часу (тижня, місяця або більше), а ухилитися від військової служби взагалі, назавжди. В такому разі сторона обвинувачення в суді повинна довести наявність цієї мети у військовослужбовця. Інакше за відсутності такої мети дезертирство перетворюється на СЗЧ. Тобто, СЗЧ – це самовільне залишення військовослужбовцем місця служби

(військової частини) або невчасна поява на службі (повернення з відпустки, лікування, відрядження або звільнення) без дозволу командира чи інших поважних причин в умовах воєнного стану або бойової обстановки, тобто самовільне залишення військової частини без поважних причин, а дезертирство – це самовільне залишення військовослужбовцем місця служби, а також нез'явлення на службі у випадку призначення, переведення, повернення з відрядження, відпустки або лікувального закладу з метою ухилення від виконання своїх обов'язків, тобто умисне залишення військової частини з метою ухилення від виконання своїх обов'язків. Тому, основною відмінністю дезертирства від СЗЧ є наявність прямого умислу ухилитися від військової служби, якщо військовослужбовець залишає частину без дозволу командира усвідомлено та навмисно, це дезертирство, якщо ж це виходить випадково (наприклад, запізнення під час повернення з відпустки), це СЗЧ.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2341-14>.

Кузнецов Віталій Володимирович,
головний науковий співробітник відділу
науково-правових експертиз Інституту
правотворчості та науково-правових
експертиз НАН України, доктор
юридичних наук, професор

РЕФОРМУВАННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРНОГРАФІЮ: СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОТВОРЧОСТІ

Сьогодні в умовах російсько-української війни та складної політичної кризи складно уявити, які інші проблеми, що не дотичні до суспільно-політичного життя країни, можуть зацікавити єдиний орган законодавчої влади в Україні – Верховну Раду України. Серед значного масиву законопроектів, які зареєстровані у Верховній Раді України за період жовтень–листопад 2025 року, нашу увагу привернула неординарна законодавча ініціатива у виді проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо кримінальних правопорушень проти безпеки особи» від 29 жовтня 2025 р. № 14165 (законопроект № 14165), яка спрямована на удосконалення кримінально-правового регулювання у сфері захисту приватного життя та цифрової безпеки особи відповідно до сучасних європейських підходів. Що ж спонукало парламентарів повернутися (пригадаймо законопроекти від 18 серпня 2023 р. № 9623 та від 31 серпня 2023 р. № 9623-1) до вирішення цієї проблеми?

Відповідь на це питання полягає у наступних положеннях.